

Ірина КОЧАН

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Терміни з міжнародними компонентами в сучасній українській мові (лексеми на *фоно-....-фон(ія)*)

У наш час питання про запозичення у термінології набуло особливого значення, зважаючи на посилення міжнародного характеру наукових досліджень й активізацію термінів-інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізацію терміносистем особливо чітко простежуємо в молодих наукових галузях (маркетинг, обчислювальна техніка, екологія тощо).

Серед запозичень виділяють особливий шар слів з греко-латинськими кореневими елементами. Немає жодної праці з проблем теорії термінознавства чи дослідження окремих терміносистем, де б не називали такі слова. Міжнародні лексеми є в кожній мові. Їхня кількість залежить від того, чи мова повністю абсорбує ці слова у свою систему, чи, навпаки, відштовхує їх, намагається знайти для них відповідні аналоги на національному ґрунті. Більшість таких слів називає поняття різних галузей знань, тобто є термінами.

Греко-латинські морфеми, які лежать в основі міжнародних терміноелементів, відповідають вимогам точності, короткості й однозначності терміна. Тому давньогрецька і латинська мови є потужним джерелом для українського термінотворення. Вивчення їхньої структури та значення дає поштовх для глибшого сприймання форми слова, допомагає осмислити значну кількість термінів як рідної, так і нерідної мов. Слова з міжнародними компонентами греко-латинського походження займають чільне місце в будь-якій терміносистемі. Наукова лексика української мови нараховує кілька сотень таких терміноелементів, їх вважають ключем до термінології.

У зарубіжній лінгвістиці констатацію і пояснення греко-латинських коренів наукових слів здійснили К. Вернер (Німеччина), В. Флад, А. Хеллер, Д. Соунсон (Англія), М. Юшманов (Росія). В Україні словник інтернаціональних компонентів греко-латинського походження уклали І. Гнатишева та Т. Кияк¹.

¹ Гнатишева І., Кияк Т., *Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології*, Київ 1996.

У наукових системах грецькі та латинські корені позначають специфічні поняття. Тому слова, побудовані саме з таких спеціалізованих терміноелементів, вирізняються високою точністю позначення і називання. На сучасному етапі міжнародні терміноелементи є одним із продуктивних способів творення термінів, бо короткі грецькі та латинські основи, виконуючи функцію терміноелементів, нерідко позначають ознаки, які в українській мові вимагають громіздких конструкцій складних слів та словосполучень. Окремі інтернаціональні запозичення здебільшого не перекладають на національну мову однослівними формами. Тому в перекладі завжди є небезпека неточності, невідповідності поняттю. Непрозорість основи, уникнення завдяки цьому асоціацій, двозначного трактування також сприяє перевазі міжнародних слів. Лише деякі запозичення з такими терміноелементами мають у мові точні відповідники, наприклад *біографія – життєпис, бібліотека – книгозбірня*, однак уживання їх нерідко обмежується певними стилями.

В українській мові слова з міжнародними компонентами фіксують лексикографічні й друковані праці XVII ст. Окремі слова з такими компонентами відомі ще раніше. Одні з них пристосувалися до нашої мови, отримали національну афіксацію, стали продукувати словотвірні ланцюжки та гнізда, інші ж так і залишилися у своєму первісному вигляді, лише в нашій транслітерації. Інтернаціоналізація лексем належить до універсальних мовних явищ, оскільки включає до свого словникового фонду певну кількість міжнародних слів і термінів. Процес інтернаціоналізації лексем досить складний і пов'язаний як із внутрішньомовними, так і зовнішньомовними чинниками. Інтернаціональне, міжнародне, слово може або генетично належати до загальноетимологічного фонду і проходити шлях розвитку в конкретній мові, або запозичуватися з мови, в якій воно було введено вжиток, при цьому неабияка роль відводиться мові-посереднику.

В українську мову латинські й грецькі слова проникали різними шляхами: 1) безпосередньо з класичних мов; 2) за посередництвом романо-германських мов (французької чи німецької); 3) через слов'янські мови (польську чи російську). Процес запозичення термінів суттєво не відрізняється від запозичення слів загальноновживаної мови, проте корінні відмінності існують. Полягають вони саме у використанні переважно писемного шляху проникнення нових слів, а також у можливості свідомого впливу на формування термінологічних систем.

Розвиток української термінології має специфічний характер порівняно з термінологією інших європейських мов, оскільки формування її відбувалося під впливом російської та польської мов². З польської мови в українську

² І. Огієнко, *Полонізми в сучасній українській літературній мові* [в:] „Рідна Мова”, ч. 1, 1936 р., с. 13–18; І. Кононенко, *Українська і польська мови: контрастивне дослідження, Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012 <https://uk.wikipedia.org/wiki/полонізм> [23.04.2017].

увійшли слова: *гасло, дзьоб, зброя, збруя, ковадло, ковдра, ланцюг, олівець, промінь, скарга, схрон, хвилина, хвиля, хорунжий, цвинтар, шибка, шкіра, шкура, шлюб* та ін. Окрім того, польська мова часто була посередником запозичень з інших мов. Так, з англійської за посередництвом польської в українську мову увійшло слово *страйк*, з арабської – *кава*, з італійської – *гармата*, з латинської – *аркуш, пропозиція, келих*, з німецької – *бавовна, буриштин, будинок, гудзик, жарт, креслити, лицар, муляр*; з французької – *багнет, валіза, кашкет, краватка*, з чеської – *влада, праця* тощо. Через польське посередництво українська мова узяла з грецької лексеми *автономія, бібліотека*. Мала вплив також німецька мова, оскільки культура цього народу в певні етапи тісно контактувала з українською.

Терміни з міжнародними компонентами легко впізнати, вони мігрують з однієї мови до іншої, не потребують перекладу і позначають поняття найрізноманітніших галузей знань.

Термінотворення – це свідомий процес, тому відоме авторство деяких з наукових слів. Так, автором математичного терміна *логарифм* є шотландський математик Дж. Непер (1550–1617). Слово *барометр* утворив француз Р. Бойль (1665), *інтернаціональ(ний)* – англієць Дж. Бентам (1780), термін *калориметр* придумали французькі вчені А. Лавуазьє та П. Лаплас (1780); *піроксилін* – французький хімік Е. Пелуз (1836), а *палеоліт* – англієць Дж. Лаббок (1834-1913). Термін біології та медицини *мікроб* утворив 1876 року хірург О. Седійо; назва *екологія* виникла в середині XIX ст. (1858), а в науковий обіг її ввів німецький біолог Е. Геккель (1886); а слово *телефон* придумав у 30-х роках XIX ст. англійський фізик У. Уїтстон.

Відомі часові проміжки появи й інших назв. Так, термін *термометр* фіксують наукові праці з 1636 року; слово *автофазування* (автофазировка) починає активно уживатися з 1944-1945 рр.; слово *радіоелектроніка*, яке позначає комплекс галузей науки і техніки, з'явилося в 50-х роках XX ст.

Останнім часом греко-латинські морфеми є тим будівельним матеріалом, з якого нерідко творять терміни в західноєвропейських мовах. На основі латинської мови й досі виникає велика кількість назв у всіх галузях знань, ці слова творяться штучно, на базі відомих словотворчих елементів, самі ж лексеми наповнюються новим змістом. Елементи мертвих класичних мов продовжують жити в нових термінах *біоніка, кардіограма, пневмоторакс, космонавт* тощо.

Серед наведених слів є терміни, де у першій частині композита увіковічено ім'я винахідника приладу, певного явища чи процесу. До таких належать *амперметр, ватметр, вольтметр, веберметр, дебаєграма, лауєграма, рентгенологія, рентгенометр* і под., *тесламетр, фарадметр* тощо. Порівняймо: *ватметр* (від ват – ім'я англійського винахідника Дж. Ватта (J. Watt) + метр) – прилад для вимірювання потужності постійного або змінного електричного струму; *вольтметр* (від вольт — одиниця напруги за ім'ям італійського ученого А. Вольтга + метр) – прилад для вимірювання напруги; *веберметр* (від

вебер – ім'я німецького фізика В. Вебера + метр) – прилад, що вимірює потік магнітної індукції; *дебаяграма* – рентгенограма, знята за методом голландського фізика П. Дебая-Шеррера; *лауєграма* – рентгенограма, що містить дифракційне зображення монокристалу, отримана Лаує методом (М. Лаує, німецький учений, запропонував досліджувати монокристали за допомогою дифракційних рентгенівських променів у 1912 році); *рентгенологія* (від рентген – прізвище німецького фізика В. К. Рентгена (1845-1923) + логія) – наука, що вивчає природу діяння рентгенівського проміння; *тесламетр* (від тесла – ім'я хорватського фізика Н. Тесли + метр) – магнітометр для вимірювання магнітної індукції; *фарадометр* (від фарад – ім'я англійського ученого М. Фарадея + метр) – вимірювач ємності.

Історія термінологій – це не лише національна проблема, а й, безумовно, міжнародна, бо пов'язана з історією світової науки, з історією міжнародних взаємозв'язків. Кожне наукове відкриття супроводжується новою назвою, яка належить до терміносистеми певної наукової галузі, а вже звідти наукове поняття переходить в інші мови світу, зберігаючи назву, придуману автором, або ж, навпаки, отримує свою, національну номінацію.

Системність термінології базується головню на теорії поля. За цією теорією, кожному поняттєвому полю повинно відповідати певне знакове поле. Тобто система мови розмежовується на два паралельні типи полів: поняттєві та словесні, між якими не може бути абсолютного паралелізму. Релевантною ознакою співвідношення терміна з поняттям є його визначення в межах певного термінологічного поля. Словесне визначення терміна охоплює суттєві семантичні компоненти, в яких наявні головні ознаки конкретного наукового поняття. Дефініція окреслює значення терміна, формулюючи в стислій формі основний зміст поняття.

Системність українських термінів, як й усіх мовних знаків, виявляється у плані вираження і змісту. Для нього характерна системність поняттєвого наповнення термінології. Розглядаючи його, беремо до уваги, що кожне поняття має дві основні характеристики: обсяг і зміст. *Обсяг поняття* – це клас певних явищ, узагальнених у ньому, а *зміст* – це сукупність суттєвих ознак цих явищ.

Серед слів, запозичених з інших мов, виділяють слова з міжнародними компонентами, що стоять у *препозиції* (*авто-, авіа-, агро-, відео-, гідро-, кіно-, фото-, стерео-* тощо) чи *постпозиції* (*-завр, -іатрія, -скопія* та ін.). Або можуть займати *бінарну позицію* (*-грам-, -граф-, -лог-, -метр-, -фон-* та ін.). Нерідко такі слова містять комбінацію кількох блоків, напр.: *кардіологія, стереофонія, геолог* тощо. Більшість блоків грецького походження. Латинське походження мають компоненти: *авіа-, аніма-, аудіо-, відео-, імуно-, карб-, квазі-, кон-, контра-, лакто-, мото-, мульти-, радіо-, спектро-, уні-, -ол, хемі-, -фікація, ретро-*. Міжнародними сьогодні стають і компоненти з німецької мови – *бліц-, обер-, лейб-*; з французької – *варіо-, санті-*; з англійської – *бол, -мен* тощо; з голландської *газо-* тощо.

В українській мові за лексикографічними джерелами близько 200 препозиційних блоків. Препозиційні компоненти мають різну продуктивність. Наприклад, компонент *аква-* з низькою продуктивністю, за його допомогою сьогодні слова майже не творяться, а ось компонент *євро-* (до речі, не виокремлений жодним словником іншомовних слів) виявляє високий рівень продуктивності: *євроремонт*, *євросервіс*, *євровалюта*, *єврошина*, *євродосвід*, *євровіза* і под.

Окремі компоненти мають фахову аспектуалізацію, оскільки є компонентами термінів певної сфери знань, як *офтальмо-*, *стомато-*, *онко-*, *пульмоно-*, *ревмо-* (медицина), *авіа-*, *гальвано-* (техніка), *зоо-* (зоологія). Інші компоненти є універсальними, бо належать до термінів різних сфер знань, це *мікро-*, *макро-*, *авто-*, *фото-* та ін. Низькопродуктивними виявилися компоненти *бутиро-*, *віктімо-*, *віскози-*, *гімено-*, які наявні лише в окремих словах або ж у незначній кількості слів та й вичленовуються лише завдяки другому (постпозиційному) компоненту. Порівняймо: *бутирометр*, *віктимологія*, *віскозиметр*, *гіменоциети* і под.

Слова з міжнародними компонентами наявні також в інших слов'янських мовах. Зокрема у польській маємо: *akwamaryn*, *akwamarynowy*, *akwarelista*, *akwarela*, *akwarelowy*, *akwarium*, *akweduk*, *hydrodynamika*, *hydrologia*, *hematogen*, *hematolog*, *hematologia*, *hemoglobina*, *hemoliza*, *hemofilia*; *geobotanika*, *geograf*, *geograficzny*, *geografia*, *geodeta*, *geodezja*, *geolog*, *geomagnetyzm*, *geometra*, *geometria*, *geomorfologia*, *geopolityka*; *elektrowóz*, *elektromotoryczny*, *elektrodynamika*, *elektrometryczny*, *elektrokardiograf*, *elektromagnes*, *elektrometr*; *elektromechanik*, *elektromonter*; *elektrotechnik*, *elektrostatyka*, *elektroterapia* та інші, хоча ці мови підбирають власні відповідники на позначення багатьох наукових понять. Так, до слів: *авіабаза* – *baza lotnicza*; *авіаквиток* – *bilet lotniczy*; *авіалінія* – *linia lotnicza*, *trasa powietrzna*; *аквамарин* – *beryl zielonawy*, *акварель* – *vodova barva*, *акваторія* – *vodni plocha*, *гідроавіація* – *lotnictwo wodne*, *wodoznawstwo*, *гідромеліорація* – *melioracja wodna*, *гідроплан* – *wodnopłatowiec*, *hydroplan*, *гідропоруда* – *budowla hydrauliczna*, *гідроелектростанція* – *elektrownia wodna*, *гематома* – *krwiak*, а *геометр* – *matematyk* займаючу та інші. У польській мові функціонують словосполучення: *електродвигун* – *silnik elektryczny*, *електрокамбайн* – *kombajn elektryczny*, *електролікування* – *leczenie elektryczne*¹, *електромотор* – *motor elektryczny*, *мотобол* – *motopiłka*, *пілка моторова*; *моточовен* – *łódź motorowa*, *мотобригада* – *brygada motorowa*, *мотоспорт* – *sport motorowy*; а ще інші замінюються власне національними відповідниками, напр.: *електролампа* – *żarówka*, *електрохолодильник* – *lodówka*.

В українській мові спостерігаємо подібні процеси, хоча вони не набули ще достатньої активності, однак внутрішні ресурси мови дають усі підстави для впровадження національних відповідників, які з часом посядуть провідне місце в національних терміносистемах. Порівняймо: *аеродром* – *летовище*, *бібліогност* – *книгознавець*, *бібліологія* – *книгознавство*, *геометр* – *землемір* тощо. Зважаючи на те, що запозичені слова нерідко є полісемічними, до кожного нового значення в українській мові може бути свій відповідник.

Постпозиційних елементів є близько 100. Як зазначають дослідники, міжнародні компоненти переважно виступають класифікаторами понять, наприклад, терміноелемент *-скоп* позначає назви приладів: *кінескоп, статоскоп, стробоскоп* тощо, а компонент *-тека* – назви зібрань чогось: *бібліотека, картотека, фільмотека, відеотека* і под.

Подвійну властивість, тобто здатність уживатися у пре- і постпозиції, мають близько 50 компонентів: **антр(о)-...-антрон:** *антропология ... пітекантрон, біо-...-біоз:* *біосфера, біогенез, біографія, біокибернетика... ентеробіоз; бласто-...-бласт(и):* *бластомікоз, бластоциста ... акробласт, остеобласт; ген(о)-...-ген(ез):* *генотип, генофонд ... бластогенез, кладогенез; гео-...-гей:* *геоботаніка, геологія ... апогей, перигей; гін(о)-...-гін(ія):* *гіногенез ... протерогінія; грам...грам:* *грамофон ... кілограм, міліграм; граф(о)-...-граф(ія):* *графологія, графоман, графопроектор... бібліограф, термограф, осцилограф; дерм(а, ато)-...-дерм(а, ія):* *дерматоген, дерматологія ... екзодерма, склеродерма; кардіо-...-карді(я):* *кардіологія, кардіографія, кардіо-спазм... стенокардія; кін(ема, ето, о)-...-кін(ез, ія):* *кінематографія, кіносеріал ... бластокінез, брадикінезія; ліз(о)-...-ліз:* *лізогенія, лізосоми ... радіоліз, гідроліз; літ(о)-...-літ:* *літогенез, літографія ... неоліт, лепідоліт; лог(о)-...-лог(ія):* *логограма, логографія, логометр, логарифм ... біолог, біологія, філолог, філологія; метр(о)-...-метр(ія):* *метроном, метрологія ... барометр, спідометр, кілометр; морф(о)...морф(ізм,-оз):* *морфологія ... гомоморфізм, аломорф, ол(е)-...-ол:* *олеографія ... нігрол; ноз(о)-...-ноз(ія):* *нозематоз, нозологія ... зооноз; ном(о)-...-ном(ія):* *номограма, номографія ... біном; он(а) ...-онім(ія):* *ономастика ... синонім(ія); офтальмо-... -офтальм(ія):* *офтальмологія, офтальмограф ... буфтальм, екзофтальм; пат(о)-...-пат(ія):* *патологія ... гомеопат; троп(о)-...-троп(ізм, ія):* *тропопауза ... геліотроп, автотропізм, пед-...-педія:* *педоге-нез, педологія, педоцентризм... гіпнопедія, ортопедія; птер(о)-...-птер:* *птеродактиль, птерозавр ... гелікоптер, гіменоптер; стат(о)-...-стат:* *статоліти, статоскоп .. реостат; терм(о)-...-терм(ія):* *термометр, термограф ... ізотерми; топ-...-топ(и):* *топоскоп, топоніміка, топографія ... ізотопи; фаг(о)-...-фаг, фагія:* *фагоцити, фаготерапія ... бактеріофаг, аерофагія, бактеріофагія; філ(о)-...-філ(ія):* *філологія ... слов'янофіл, гемофілія; фіт(о)-...-фіт:* *фітотерапія, ...гірофіт, криптофіти; фон-...-фон(ія):* *фонограма, фонограф ... магнітофон, стереофонія; хром(о)-...-хромат(о):* *хромоген, хромопласти ... цитохроми, генатохром; цит(о)-...-цит(и,оз):* *цитогенетика ... тромбоцити, лейкоцитоз* тощо.

Розглянемо один із таких компонентів детальніше.

Фон(о)-...-фон (ія). Компонент *фон(о)*- грецького походження (φωνή – голос, звук, мова), у складних словах відповідає поняттю „звук”, „голос”, напр.: *фонологія, фонетика*³.

³ Словник іношомовних слів, укл. С. Морозов, Л. Шкаралупа, Київ 2000, с. 622.

В. Доманицький та Г. Голоскевич⁴ у своїх словниках подають лише слово *фонограф*. У „Словнику чужомовних слів” 1932 року видання є *фонограма*, *фонопор*, *фонограф*, *фонографія*, *фонологія*, *фонометр*⁵, у словнику за 1933 рік – лексеми *фонограф*, *фонометр*⁶.

„Словник української мови” фіксує слова з цим компонентом: *фоновий*, *фонограма*, *фонограмний*, *фонограф*, *фонографічний*, *фонографія*, *фонографування*, *фонографувати*, *фонологічний*, *фонологія*, *фонометр*, *фонометричний*, *фонометрія*, *фонон*, *фононний*, *фоноскоп*, *фонотека*, *фонотечний* (19 слів)⁷. Ті самі слова містить і „Орфографічний словник” (1977), новим є лише слово *фоноліт*.⁸ У „Словнику іношомовних слів” (1974) знаходимо терміни: *фонограма*, *фонограф*, *фонографічний*, *фонографія*, *фонологія*, *фонометр*, *фонон*, *фоноскоп*, *фонотека*⁹. Видання 1985 року містить відповідник *фонокардіографія*¹⁰.

У „Російсько-українському словнику бібліотечно-бібліографічних термінів” (1996) зафіксоване ще слово *фонодокумент*.¹¹

Словники наукових термінів зберігають лексеми з *фоно-*: *фонограма*, *фонограмний*, *фонографічний*, *фонографія*, *фонола*, *фонологізація*, *фонологізований*, *фонологічний*, *фонологія*, *фонометричний*, *фонометрія*, *фономорфологічний*, *фономорфологія*, *фоностилістика*, *фонотактика*, *фонотека*, *фонохрестоматія*¹²; *фонографія*, *фонокардіограма*, *фонокардіограф*, *фонокардіографія*, *фонопірол*, *фонофобія*, *фоноелектрокардіограф*¹³; *фонограма*, *фонограф*, *фонографування*, *фонографувати*, *фонографічний*, *фонографія*, *фонордейк*, *фонометр*, *фонометричний*, *фонон*, *фононний*, *фоноскоп*¹⁴, всього 45 прикладів. Не увійшли до цього переліку відповідники: *фонотактика*, *фонохрестоматія*, *фонастенія*, *фоніатрія*, *фоноавтограф* тощо.

⁴ Г. Голоскевич, *Правописний словник*, Лондон 1977, с. 420; В. Доманицький, *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів*, Київ 1906, с. 123.

⁵ І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко, *Словник чужомовних слів*, Київ–Харків 1932, с. 457.

⁶ О. Скалозуб, *Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові*, Коломия 1933, с. 422.

⁷ *Словник української мови*: в 11 т., Київ 1970–1980, т. 11.

⁸ *Орфографічний словник української мови*, Київ 1977, с. 803.

⁹ *Словник іношомовних слів*, Київ 1974, с. 717.

¹⁰ *Словник іношомовних слів*, Київ 1985, с. 888–889.

¹¹ М. Сташко, *Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів*, Львів 1996, с. 143.

¹² *Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки*, Київ 1994, с. 549.

¹³ *Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина*, Київ 1996, с. 585.

¹⁴ *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос*, Київ 1998, с. 817.

Слова з компонентом **фон(о)-** позначають:

1) **назви приладів, апаратів:** *фонограф, фонокардіограф, фонометр, фоноскоп*. Напр.: **фонограф** – апарат, яким у ХІХ ст. записували і відтворювали звук; **фонометр** – прилад для суб'єктивного визначення рівня гучності звуку або шуму; **фоноскоп** – прилад для визначення фонетичних особливостей мови;

2) **назви процесів та їхніх результатів:** *фонограма, фонографія, фонометрія, фонокардіограма*. Напр.: **фонограма** – запис звукових коливань на плівці, платівці тощо; **фонокардіографія** – графічний запис звукових явищ, зумовлених діяльністю серця; **фонографія** – запис будь-яких звуків на фонограму;

3) **ознаку за твірною основою:** *фонограмний, фонографічний, фонологічний, фонометричний*. Напр.: **фонограмний** – прикм. до фонограма; **фонографічний** – прикм. до фонограф, характерний для фонографа.

Окремо стоять слова: **фонон** (частина звуку), **фонотека** (зібрання фонограм), **фонологія** (розділ фонетики).

Полісемію ілюструють терміни *фонотека*: 1) систематизоване зібрання фонограм; 2) приміщення, де зберігаються фонограми; 3) заклад або відділ установи, що збирає, зберігає й видає фонограми в тимчасове користування; *фонографія*: 1) у *мовозн.* – фонетичне письмо; 2) у *фізиці* – записування звукових хвиль. У сучасній мові перше значення має іншу назву – фонетична транскрипція. У синонімічні відношення вступають слова: *фонотека* = дискотека; *фонометр* = звукомір.

Найбільша кількість термінів твориться від слів *фонограма* (поєднується зі словами: багатоканальна, одноканальна, стереофонічна, фотографічна, кольорова; музична, оптична), деякі з яких входять в антонімічні відношення; *фонологія* (загальна, сегментна, трансформаційна, послідовна: речення, слова, фразова) або уживається з іншими словами як складові видових термінів: *фонологічний* (компонент, сегмент, склад, рівень), ~ **а** (диз'юнкція, одиниця, кореляція, мутація, нейтралізація, опозиція, система, транскрипція, функція), ~ **е** (правило, протиставлення, слово, членування).

У П. Штепи є такі пропозиції щодо заміни слів на *фоно-*: *фонограф* – **звукониска**, *фонометр* – **звукомірка**.¹⁵

Існує й омонімічний терміноелемент **фон**² французького походження від *fond* з лат. *fundus* – дно, основа. До похідних належать *фон (тло)*, *фоновий*, *агрофон*, *гаммафон*.¹⁶

Усього виявлено 37 слів. З них 27 іменників, 9 прикметників (*фонограмний, фонографічний, фонологізований, фонологічний, фонометричний, фonomорфологічний, фононний, фонотечний*); 1 дієслово (*фонографувати*).

Компонент **-фон** уживається й у постпозиції. Він наявний у словах: *анофон, буфон, відеотелефон, геофон, гетерофон, гідрофон, грамофон, гомофон, какофон, криптофон, грифон, диктофон, ксилофон, лінгафон, магнітофон,*

¹⁵ П. Штепа, *Словник чужослів*, Торонто 1977, с. 394.

¹⁶ Є. Карпіловська, *Кореневий гніздовий словник української мови*, Київ 2002, с. 871.

металофон, мегафон, мікротелефон, мікрофон, оптофон, отофон, патефон, радіотелефон, саксофон, стереомагнітофон, таксофон, телефон, темфон, фільмофон, фотофон, шоломофон тощо. Майже усі вони позначають:

1) прилади, пристрої, апарати, що

а) приймають, передають, відтворюють звук: *гідрофон, телефон, мікрофон, диктофон, магнітофон*. Напр.: **гідрофон** – пристрій, що приймає звукові й гідрозвукові коливання, які поширюються у воді, і перетворює їх на електричні коливання; **магнітофон** – пристрій, що перетворює звукові коливання на електричні для підсилення їх або передачі на віддаль.

б) підсилюють людський голос чи слух: *мегафон, отофон*. Напр.: **мегафон** – пристрій у вигляді рупора для підсилення звуку голосу; **отофон** – прилад для підсилення звуку в людей, які недочувають; слухова трубка;

2) музичні інструменти:

а) ударні: *ксилофон, металофон*. Напр.: **ксилофон** – ударний музичний інструмент, що складається з дерев'яних брусків різної величини, звук видобувається ударами по них молоточками; **металофони** – загальна назва музичних інструментів, у яких джерелом звуку є їхнє пружне металеве тіло (віброфон, маримба, тарілки, гонг та ін.);

б) неударні: **саксофон** – духовий язичковий музичний інструмент.

Значення компонента відсунуто на другий план. М. Вакуленко пропонує національні відповідники до слів з цим терміноелементом: *геофон* – **землеслухавка**, *гідрофон* – **водослухавка** (компонент *-фон* замінює українським словом *слухавка*). В окремих випадках замінено терміни з *-фон* іншими відповідниками, напр.: *діафон* – **гучник, гучниця**.

Варіант **-фон(ія)** наявний у словах: *акрофонія, евфонія, телефонія, радіотелефонія, поліфонія, симфонія, радіофонія, стереофонія, телефонія, какофонія* тощо.

Вони позначають такі поняття:

1) **філологічні**, пов'язані зі звучанням: *евфонія, поліфонія, какофонія*. Напр.: **евфонія** – 1) доброзвучність; 2) розділ поетики, що вивчає звукові художні засоби мови; **какофонія** – безладдя, хаотичне нагромадження звуків;

2) **музичні**, пов'язані зі звучанням: *поліфонія, стереофонія*. Напр.: **поліфонія** – багатоголосся, основане на одночасному гармонічному поєднанні й розвитку ряду рівноправних мелодій; **стереофонія** – спосіб передавання й відтворення звуків, який дозволяє уявляти просторове розміщення їхніх джерел;

3) **технічні**: *телефонія, радіотелефонія, радіофонія*. Напр.: **телефонія** – галузь техніки, що забезпечує приймання та передавання мовлення, музики на відстані; **радіотелефонія** – зв'язок по радіо, здійснюваний за допомогою людського голосу, а не за допомогою телеграфного коду.

Окреме значення має термін **криптофонія**, що позначає невідомі широкому загалу значення звуків для таємної мовної комунікації, хоча словники іншомовних слів підкреслюють, що це телефонні розмови з використанням шифру.

У польській мові: *fonetyka (głosownia), fonetyczny; fonograf*.

Полісемію мають слова: *евфонія, радіофонія, симфонія*. Зокрема, *радіофонія* – це 1) те саме, що і радіотелефонія; 2) галузь радіомовної техніки, що займається проблемами якості музичної передачі; *симфонія* – 1) жанр інструментальної музики; великий, переважно багаточастинний твір для симфонічного оркестру; 2) гармонійне сполучення різноманітних звуків, барв.

Це слова різних галузей: техніки, медицини, мистецтва, філології. Чітку вказівку на певну наукову чи професійну сферу дають препозиційні компоненти. Постпозиційний компонент виконує дейктичну функцію (*-фон* позначає прилади).

Розглянувши фіксацію слів з препозиційними та постпозиційними терміноелементами у словниках різних типів та різних років видання, доходимо висновку, що окремі компоненти зберігають свою низьку продуктивність й існують лише в обмеженому переліку слів, напр., препозиційні *граф(о)-, грам(о)-, дендр(о)-*. Інші ж назви, навпаки, виявляють високий ступінь продуктивності, поєднуючись з новими основами, у тому числі й українськими.

Терміноелемент *-фон-* не виявляє високої продуктивності в сучасній мові, однак замінити слова на *-фон-* конкретними українськими словами немає підстави, оскільки новотвори, придумані аматорами мови, не завжди передають суть поняття, закріпленого за інтернаціональним словом.

Вважаємо, що запропонована тема має перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М., *Словник чужомовних слів*, Київ-Харків 1932.
- Вакуленко М., *Російсько-український словник фізичної термінології*, Київ 1996.
- Гнатишева І., Кияк Т., *Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології*, Київ 1996.
- Голоскевич Г., *Правописний словник*, Лондон 1977.
- Доманицький В., *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів*, Київ 1906.
- Етимологічний словник української мови: У 7-ми т., т. 1–4*, Київ 1982–2003.
- Запорожець О., *Словник чужомовних слів*, Мюнхен 1953.
- Інверсійний словник української мови*, Київ 1985.
- Карпіловська Є., *Кореневий гніздовий словник української мови*, Київ 2002.
- Клименко Н., Карпіловська Є., Карпіловський В., Недозим Т., *Словник афіксальних морфем української мови*, Київ.1998.
- Кононенко І., *Українська і польська мови: контрастивне дослідження, Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012.
- Кузеля З., *Словник чужих слів*, Коломия-Вінніпег 1918.
- Огієнко І., *Полонізми в сучасній українській літературній мові [в:] „Рідна Мова”, ч. 1, 1936 р., с. 13–18.*

- Орфографічний словник української мови*, Київ 1977.
- Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки*, Київ 1994.
- Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина*, Київ 1996.
- Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос*, Київ 1998.
- Скалозуб О., *Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові*, Коломия 1933.
- Словник іношомовних слів*, Київ 1977.
- Словник іношомовних слів*, Київ 1985.
- Словник іношомовних слів*, укл. С. Морозов, Л. Шкаралупа, Київ 2000.
- Словник української мови: в 11 т.*, Київ 1970–1980.
- Сташко М., *Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів*, Львів 1996.
- Штепа П., *Словник чужослів: Знахідки*, Торонто 1967.
- Штепа П., *Словник чужослів*, Торонто 1977.

У статті розглянуто слова з міжнародними компонентами, які виконують роль термінів. Міжнародні компоненти можуть уживатися на початку слова, в кінці, або ж займати бінарну позицію в різних словах. Зібраний матеріал переконує, що функції препозиційних та постпозиційних терміноелементів – різна. Якщо на початку слова компонент може окреслити сферу застосування, певну галузь науки, то постпозиційний компонент чітко вказує на конкретну групу термінів.

Слова з такими міжнародними компонентами потрапляли в українську мову різними шляхами: запозичувалися із романо-германських мов, західнослов'янських, зокрема з польської, чеської, а також могли з'явитися в нашій мові за посередництвом російської. Сьогодні греко-латинські елементи стали будівельним матеріалом для творення нових слів, яких у класичних мовах ніколи не було.

Слова зібрано зі словників іношомовних слів різних років видання, що виходили в Україні від 1906 року. Це дозволило простежити динаміку появи таких слів в українській мові, виявити продуктивність/непродуктивність терміноелемента.

Ключові слова: запозичена лексика, термін, міжнародний компонент, лексикографія, термінологія, українська мова.

TERMS WITH INTERNATIONAL COMPONENTS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (LEXEMS WITH *PHONO* - ... *PHONIA* ...)

Words with international components that serve as terms are concerned in the article. International components may be used both at the beginning of the words and in the end or have binary position in different words. The collected material shows that the function of pre positive and postpositive term elements is different. At the beginning of the

word, a component may define the sphere of its application or a certain branch of science, so the postpositive component clearly points out the specific group of terms.

The words with such international components came into Ukrainian language by different ways: borrowed from Romance and Germanic languages, west slavonic particularly from Polish and could get into our language through Polish or Russian. Today Greek-Latin elements have become building blocks for creating new words in these languages that never happened before.

The article deals with the terms including pre positive and postpositive *-fon* - component. The written out words from explanatory dictionaries edited in different years and published in Ukraine since 1906 made it possible to trace the dynamics of appearance such words in Ukrainian language, identify efficiency / inefficiency of term elements.

Key words: borrowed vocabulary; term; international component; lexicography; terminology; Ukrainian language.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.
przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.